

Gondolatok nyelvről, nyelvművelésről

A rohamosan fejlődő tudomány és technika korában mivé lesz a nyelv, az emberek közötti érintkezés eszköze? Hogyan alakul az anyanyelvek sorsa? Lesz-e valaha egységes nemzetközi nyelv? Átveszi-e — a távoli jövőben — a nyelv helyét valami másfajta közlésrendszer? Íme, izelítőül néhány „kérdőjel“, tanúbizonyságul annak, mennyire foglalkoztatja az embereket a nyelv sorsa, várható fejlődési útja, és egyáltalán jelzi azt, hogy a nyelv, nyelviség központi kérdése lett a mai kor emberének.

A nyelv tanulmányozásának egyik legfontosabb gyakorlati területe a *nyelvművelés*. Többféle elméleti megközelítési módja ismeretes, így például szemiotikai (ezen belül pragmatikai), kommunikációelméleti, szociológiai, lélektani, alkalmazott nyelvészeti. Ez alkalommal a nyelvművelés néhány kérdését a szociológia nézőpontjából szeretném megvilágítani.

A társadalomtudományok virágzásának és általában a tudományok szakosodásának, sok-sok önálló területre osztódásának tulajdoníthatóan alakult ki a *szociolingvisztika* (a nyelvészociológiánál tágabb körű ágat jelöl, a nyelvészetnek valamennyi társadalomtudománnyal való kapcsolatát érzékelteti az új műszó!), ez a mindössze évtizednyi múltra visszatekintő diszciplína. Mint neve is mutatja, társadalom és nyelv határmezsgyéjén helyezkedik el: határtudomány. Főcélja a nyelvnek mint a társadalmi élet részének megértése, nyelv és társadalom viszonyának tanulmányozása. A kölcsönös vizsgálódás mindkét tudományt gazdagítja.

A szociolingvisztikának rengeteg elágazása van attól függően, hogy melyik társadalomtudományi diszciplínával rokon problémákat feszeget. Ahányféle társadalomtudományi ág, annyiféle megközelítés lehetséges (pl. nyelvlelektan, etnolingvisztika). A szociológiával érintkező kérdéskörök közül íme néhány: a nyelven belüli rétegződések, a műveltségi fok és a nyelvhasználat összefüggése, átmeneti népességekategóriák (pl. új városlakók, ingázók) nyelvének jellegzetességei, a két- vagy többnyelvűség és még sok más, a társadalmi helyzet meghatározta nyelvi jelenség vizsgálata.

Az alkalmazott szociolingvisztika hatáskörébe tartozik a nyelvhasználatot szabályozó, általános érvényű *nyelvi normák* kialakítása és terjesztése, helyesírási és nyelvhasználati szabályok összeállítása, tankönyvek írása. Fontos „te-repe“ az *iskola*, hisz ez nagymértékben felelős a nyelvi normák elsajátításáért: egyik központi feladata a nyelv és beszéd fejlesztése, a szókincs gazdagítása, a választékos egyéni közlésmód, a hajlékony, árnyalt stílus kialakítása.

Az iskolán kívül fontos szerep hárul a nyelvi normák, az *egységes nyelvhasználat* megszilárdításában, az anyanyelvi műveltség terjesztésében a *tömegkommunikációs eszközökre*: a sajtóra, rádióra, televízióra.

Napilapjaink közül évtizedes hagyományra visszatekintő állandó nyelvművelő rovata van a kolozsvári *Igazságnak*, a marosvásárhelyi *Vörös Zászlónak*, de több-kevesebb rendszerességgel közöl ilyen tárgyú írást csaknem minden napi-, heti- és havilapunk is. (Az *Anyanyelvünk művelése* című cikk- és tanulmánygyűjtemény végén közölt könyvismertést az 1968—1972 közötti időszak nyelvművelési sajtójáról közel 20 lapot ölel fel!)

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy e szép nyelvművelő tevékenység ellenére sajtónk nyelve még távol áll az eszményi szinttől, a nyelvhasználati igénytelenség gyakran felüti a fejét. A legtöbb hiba és nyelvhasználati bizonytalanság főként a híryanagban, a gyors munkát követelő fordításokban tapasztalható. A szóhasználati hibákon kívül a legáruklodóbb a szórend gépies átvétele: a *szórol szóra* fordítás — a gondolat visszaadása helyett. Az ilyen mondat tótágot áll. Ha a fejről a talpára állítjuk, azonnal minden a helyére kerül. A stílus elszemélytelenedéséhez, elszürküléséhez vezetnek a nyelvi klisék, az unos-unaltan visszatérő szavak vagy mondat szerkezetek. A *hozzájárul, megvalóított, konkrét, biztosít* szavak gyakori használata és az ezekkel alkotott „típus“-mondatok nemcsak egyhangúvá teszik a stílust, hanem szegényítik a nyelvet, mert olyan szavakat, kifejezéseket, változatos mondat szerkezeteket szorítanak ki a használatból, amelyek árnyalnak, színesítenék, elevenebbé s nem utolsó sorban egyértelműbbé tehetnék a stílust. „A szakorvosok arra a következtetésre jutottak, hogy egyes termékek alkalmazása bizonyos idő után hozzájárulhat a betegség kifejlődésének

megakadályozásához“ — az alkalmazás *hozzájárulhat*: hát bizony ez eléggé nyakatekert, sokkal magyarosabb volna — s ugyanakkor egyszerűbb is — ehelyett az igei szerkezet, vagyis: egyes termékek *megakadályoznák* a betegség kifejlődését.

Jelentős tömegnevelő szerepe van a *rádió*nak is. Nagy népszerűségnek örvend a marosvásárhelyi rádió nyelvűművelő rovata. Szükségesek a nyelvűművelő műsorok — főlősleges ezt bizonygatni —, de az eszményi az volna, ha a rádió *minden műsora* megütné a nyelvűművelő rovatok mércéjét! Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nagy tömegekhez szól — akárcsak a tévé —, nagy tömegeknek *a minta*, a modell, a követésre méltó példa. Ilyen körülmények között nem közömbös, hogy a tévé- és rádióbemondók beszéde iránymutató-e, vagy sem. Sajnos, egyes műsorvezetők, bemondók, riportalanyok tökéletlen hangképzésükkel, helytelen kiejtésükkel az ellenmodellt személyesítik meg. Az ejtési hibák mellett (pl. a hosszú hangok rövid ejtése: kedves hallgatóink, hangos hírado) a szóhasználatiak sem „fehér hollók”; pl. *egyetemi segédtanár* — tanárság helyett, vagy *az autóbuszok órarendje* — menetrend helyett: az enyhébbek közül.

Egy idő óta a tévé magyar nyelvű műsorában a nyelvűművelés is helyet kapott. Igényes nyelvhasználatával a tévé magyar adása valóban minta lehet, egyik-másik riportalany hibás beszéde azonban — akárcsak a rádióban — itt is tompítja, rossz irányba tereli az egészséges nyelvérzékét. Nem ismerem a dolog technikai részét, de gondolom, tapintattal meg lehetne oldani, hogy nyelvrontó szöveg ne kerüljön a közönség elé. Nagyobb igényességet várunk tömegtájékoztató eszközeinktől, tudatosabb nyelvhasználatot.

Kiadóink — elsősorban a Kriterion — helyes nyelvszemléletről tettek tanúságot, amikor elindították útjukra a nyelvvel, a nyelv életével (jelenével és múltjával) foglalkozó munkák egész sorozatát. Közlő és olvasó igényeinek szerencsés találkozását tették ezzel lehetővé. Általános nyelvészet, mai magyar nyelv, nyelvtörténet, nyelvjárástan, stilsztika, nyelvűművelés — s a nyelv tudományának még sok-sok ága, területe kapott és kap helyet a kiadói tervekben.

Ez a megnövekedett érdeklődés a nyelv iránt világjelenség. Mi tette vajon ennyire időszerűvé e sokoldalú vizsgálódást? A legkézenfekvőbb magyarázat a társadalmi gyakorlattal hozza összefüggésbe ezt a látványos föllendülést. A tudományos-műszaki forradalom emberének világszínvonalon szükséges tájékozódnia, lépést kell tartania a fejlődéssel. A soknyelvűség akadályain kívül meg kell birkóznia az anyanyelven belüli rétegződés következményeivel is (pl. szűk érdekű szókincesváltozatok, „szakszargonok“). A mondatalkotás is bonyolódik a tudományos gondolkodás növekvő egzakttsága miatt, mindjobban elszakad a köznyelvtől. A nyelvtudomány feladata e gyorsléptű világban elsősorban az, hogy ne csak vizsgálja a nyelvet, hanem segítse is szerepe betöltésében, a zavartalan kommunikáció lebonyolításában. A nyelv és beszéd tudománya csak akkor tölti be ezt a hivatását, ha a társadalom minden tagjának bevonásával, a teendők tudatosításával a gyakorlatba ülteti és közvetlen hatóerővé teszi a tudományt. Ez indokolja a nyelv általános kérdéseinek tanulmányozása mellett az *anyanyelv* behatóbb, sokrétűbb vizsgálatának szükségességét.

Ezért fordult tehát a figyelem világszerte a leghatékonyabb, legzavartalanabb kommunikációt biztosító anyanyelvek felé. Amikor nyelvről beszélünk, nem elvont fogalomra gondolunk, hanem mindig egy konkrét nyelvre, s ez az anyanyelv. Szerepe kettős: bekapcsolja az embert egy kisebb közösségbe s azon át a nyelvi társadalomba, másrészt az emberiség nagy családjába is; biológiai lényből társadalmi — termelő, gondolkodó — lénné teszi. Mindenki számára az anyanyelv az a nyelv, amelyen a szavakat nem „keressük”, hanem „megtaláljuk”, amelyben fogalom és szó spontán módon, áttétel nélkül azonosul.

Más nyelvek tökéletes elsajátítása is csupán alapos anyanyelvismeretre épülhet. Csakis a szilárd anyanyelvi alap véd meg a keverék nyelvhasználatától: csak ilyen körülmények között gazdagíthat a második vagy harmadik nyelv ismerete, s mondhatjuk el Kodály szavaival: „anyanyelvét is jobban tudja, aki még egy nyelven tud.” A két- vagy többnyelvűség tehát nem szegényíti, ellenkezőleg: gazdagítja az anyanyelvet, tudatosítja használatát; ilyenformán tehát mindegyik nyelv csak nyer általa, de a legnagyobb hasznot a több nyelvet ismerő egyén élvezi, mert — köztudomású — ahány nyelv, annyi ember.

Az anyanyelv nem pusztán az emberek közötti érintkezés eszköze, jelentősége nemcsak gyakorlati, hanem hagyományaink közvetítője, egyéniségünk, gondolkodásunk, lelkeségünk hordozója s egyben tükörképe is. Ápolásával, megőrzésével tiszteljük eleinket, akik hűséggel ránk hagyományozták, és utódainkat gazdagítjuk vele, amikor ezt az örökséget továbbadjuk; így lesz az anyanyelv híd múlt, jelen és jövő között, ugyanakkor ez köt össze bennünket az egész emberiséggel. Mindebből természetesen következik, hogy a romániai magyar nyelv-

művelés nemcsak nemzetiségünk benső ügye, hanem az egész ország haladása, a testvériség elmélyítése szempontjából is döntő jelentőségű tevékenység.

Láttuk az előbbiekből, hogy nyelvszemlélet és nyelvhasználat szorosan összefüggő, összetartozó fogalmak. A helyes nyelvszemlélet és nyelvhasználat kialakításáért és terjesztéséért a legtöbbet tehet a *nyelvművelés*, a nyelvtudomány-nak ez az emberek legtágabb körét érintő része. Régebben nagyrészt kimerült a nyelv óvásában, az idegenszerűségek nyesegetésében, a tisztogató munkában. Ma már az alkotó, az ún. pozitív nyelvűművelés kerül előtérbe. A türelmetlenség helyét a józan, körültekintő mérlegelés foglalja el. A mai nyelvűművelés a nyelvi valóság feltárására, a nyelvi változások törvényeinek megértésére törekszik. A nyelvi jelenségeket nem önmagukban, hanem felhasználásukban, funkciójukban szemléli: a *helyes—helytelen* kérdésében a döntő az, milyen körülmények között, minek a kifejezésére, milyen stílusárnyalatban jó vagy nem jó egyik vagy másik szó, kifejezés. A diktatórikus döntést a nyelvi nevelés, a meggyőzés váltja fel.

Az elmondottakból következik, hogy a mai nyelvűművelés fő eszköze nem a tiltás; jelszava a „helyesen, szépen“, az alkalomnak legmegfelelőbbben élni a nyelvi adta lehetőségekkel. Ez a fajta nyelvűművelés nem óvja a nyelvet a változásoktól, hanem arra törekszik, hogy ezek a módosulások lehetőleg ne károsítsák, hanem erősítsék jótulajdonságait, hogy minél alkalmasabbá válják társadalmi feladata betöltésére, az emberek közötti érintkezés akadálytalan lebonyolítására, hogy a kommunikáció minden szintjén hatékony eszközként szolgáljon. És ezzel elérkezünk a sokat vitatott közérthetőség kérdéséhez.

A nyelvhasználatot mindenkor a közönséghez kell szabni. Másképp írunk és beszélünk a nagyközönséghez, és megint másképp a szakközönséghez. Utóbbi-hoz szólva legfőbb erény a pontosság, szakszerűség, az előbbi irányában pedig a közérthetőség. Hogy ily módon ne szakadjon ketté a nyelvhasználat, annak egyetlen járható útja az átlagember gondolkodásának és nyelvi kifejezőképességének — tágabban a társadalom nyelvalkotó szerepének, nyelvforgató erejének — gazdagítása. Ez természetesen nem napi feladat, hanem hosszú távra szóló. A nyelvteremtő fantázia bátran támaszkodhat — mint biztos, szilárd alapra — a nyelvünk természetéből adódó, szinte végtelen számú szóalkotási lehetőségre. Csak élni kell velük — a nyelv törvényeinek határán belül —: kimeríthetetlen kincsebánya ez! Ám a tudatos, szakavatott beavatkozás, az alkotó fejlesztés mellett nem hanyagolható el az egész nyelvi közösség spontán teremtő készsége, még kevésbé az írók, költők nyelvi leleménye. Idézzük Kazinczy Ferencet, a nyelvűújítás vezéralakját, aki így vélekedik az író nyelvteremtő lehetőségeiről: teheti mindazt, „amit a magyar nyelv természete, örök szokása s törvénye világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés meg javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol“.

A társadalom nyelvalkotó szerepe a tudatos nyelvűszemlélet, a nyelvi műveltség függvénye — s egyben fokmérője is. Sose volt égetőbb szükség rá, mint korunkban, amikor a tudományok rohamos fejlődése, szakosodása új meg új fogalmak megnevezésére készlet. Minthogy pedig az új kifejezések általában a világnyelveken (többnyire angol nyelven) születnek, elárasztják a nyelvet az idegen — főleg angol — szakszók. A finnugor eredetű magyar, az indoeurópai nyelvektől eltérő lévén, nem képes egykönnyen magához hasonítani őket, mint a velük rokon típusú nyelvek, ezért idegenségük még kirívóbb ebben a merőben más nyelvi környezetben. Mostanság főként az új tudományágakban — de másutt is — az *idegen szavak áradatának* lehetünk tanúi. (Félreértés ne essék, nem vagyok purista, nem üldözök minden idegen szót — hisz egyik-másik annyira meggyökeresedett, annyira a miénk már, hogy meg sem lehetnénk nélküle —: csak a *fölösleges*, könnyűszerrel magyarítható kifejezésekre gondolok.) Ebben a szöveggörnyezetben aztán felnyílnak a sorompók: szabad utat kap minden rendű és rangú idegen szó; olyan is, amelynek van szabatos, árnyalt magyar megfelelője. Ez az elidegenítő (az olvasástól elidegenítő) szöveg nemegyszer homályos, nem „megemésztett“ ismeretanyagot, hézagos tudást, gondolati zavart palástol, vagy nagyképv semmitmondást takar, a bennfentesség látszatát kelti. Innen már egyes-nes út vezet az elítéléséhez. A nyelvi közömbösség, gondolkodási lustaság, esetleg sznobság szülte idegenszó-mánia a nyelvet *alapjában* támadja: lehetlenné teszi vagy legalábbis akadályozza a megértést.

A mindenkori nyelvűművelés arra törekszik, hogy „felébressze a nyelvi lelkiismeretet kábult álmából, és mindenkit az anyanyelv öntudatos használatának szükségességére serkentsen“ (Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*, 20.). Öntudatos és *igényes* használatára, a nyelvi eszmény elérésére vagy legalábbis megközelítésére. A nyelvi eszményt egy olyan magyar nyelv képviseli, amely őrzi hagyományos, értékes tulajdonságait: a tömörséget, a képszerűséget, a finom

árnyaltságot, a világos szabatoságot és a változatos hangzást, ám ugyanakkor lépést tart a haladással, rugalmasan alkalmazkodik a megváltozott igényekhez. Ezt a követelményt a legmesszebbmenően kielégítő, legfejlettebb nyelvváltozat az *irodalmi nyelv*, esztétikai és stilisztikai értékek hordozója. Egységét a nyelvhasználati szabályok, normák biztosítják. Bármilyen egységbontás, eltérés ezektől a normáktól akadályt gördíthet a megértés útjába, fogalomzavart kelthet. Álljon itt néhány példa annak megvilágítására, hogy ingatag nyelvismeret milyen szavakat „teremthet” hevenyészett fordítás közben. Egyik napilapunkban olvastam ezt a kifejezést: *egyéni próba*. Csak az eredeti szöveg ismeretében lehet kikövetkeztetni, megfejteni az értelmét — helyesen *egyéni versenyszám*. (A *proba individualis* tükörfordításával van dolgunk; a szóról szóra való fordítás tipikus esete. A fordító egy pillanatra sem törte a fejét azon, hogy vajon így mondják-e magyarul.) Más: egyik hetilapunkban a *liceum második lépcsőjéről* írnak (*második fokozat* helyett). Így olvashatunk az üzletek, sőt az autóbuszok *óraarendjéről* (*nyitvatartási idő*, illetve *menetrend* helyett), vagy *rekeruperációs* kórház létesítéséről (a magyar orvosi szaknyelv *rehabilitációnak* nevezi a munkaképesség visszanyerését célzó gyógyító tevékenységet). „Román és német nyelven meditálok” — olvasom egy apróhirdetésben. Meghökkenítő kijelentés: kire tartozik az, hogy az illető milyen nyelven medítál? Nyilván nem erről van szó, hanem arról, hogy óraadó tanár, és nem *elmélkedik*, egyszerűen tanít: órákat ad román és német nyelvből. Azt hiszem, főlöszleges minden kommentár. Gyakran tapasztalható eljárás az is, hogy valamely idegen szóhoz egy képzőt ragasztanak, s kész az új szó: ettől ugyan még nem válik az illető szó magyar szóvá, sokkal hamarabb lesz belőle kakukkfőka: sehová sem tartozó, értelmetlen szóképződmény. A fordítónak — amint, ellenkező előjellel, példánk is bizonyítja — mindkét nyelvet alaposan kell ismernie: azt, amiből (vagy amire) fordít, legalább annyira, mint az anyanyelvét (feltéve, hogy utóbbit valóban anyanyelvi szinten ismeri, s mint finom hangszeren, játszani tud rajta). Aki fordításra vállalkozik, az *közvetít* — nem önkényeskedhet, *mindkét nyelvet tisztelnie* kell. Biztos nyelvérték csak biztos nyelvtudáson alapulhat. Enélkül sötétben tapogatózunk, elbizonytalanodunk, mert nem érzünk szilárd talajt a lábunk alatt.

A nyelvművelés azonban — nem lehet eléggé hangsúlyozni — nemcsak a hibák, fonákságok nyesegetéséből áll. Az alkotó nyelvápolás példát mutat, felhívja a figyelmet az értékekre, a nyelvben szunnyadó lehetőségekre; kiaknázásukra, pontos és ugyanakkor választékos nyelvhasználatra buzdít. A nyelv a rohanó időben csak úgy tud lépést tartani a haladással, csak úgy tud a gondolkodás hű tükörképe, csalhatatlan, megbízható tolmácsolója lenni, ha szükség szerint meg tud újulni. Életeleme az örök újítás. Szabó T. Attila szép szavaival „egyét jelent ez nyelvünknek a múlt időtlen távolából induló, az arasznyi jelenben és a jövő végtelenségében folytatódó élni akarásával”. (*Anyanyelvünk művelése*, 8.) A nyelv életképességének jele a felfrissülni tudás, a kaputárás az új előtt.

AJÁNLOTT IRODALOM

Anyanyelvünk művelése. Cikkek és tanulmányok. Összeállította Gálffy Mózes és Murádin László. Bukarest, 1975. — Balogh Dezső—Gálffy Mózes—J. Nagy Mária: *A mai magyar nyelv kézikönyve*. Bukarest, 1971. — Bartha János—Horváth Tibor—Józsa Nagy Mária—Szabó Zoltán: *Kis magyar stilisztika*. Bukarest, 1968. — P. Dombi Erzsébet: *Öt érzék ezer muzsikája*. A szinesztézia a Nyugat lírájában. Bukarest, 1974. — *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. I. kötet, A—C. Bukarest, 1975. — Cs. Gyimesi Éva: *Mindennapi nyelvünk*. Bukarest, 1975. — *Helyesírási Tájékoztató*. Bukarest, 1969. — Nagy Kálmán: *Kis magyar nyelvtankönyv különös tekintettel a nyelvhelyesség mindennapi kérdéseire*. Bukarest, 1970. — J. Nagy Mária: *A szó művészete*. Bevezetés a stílus-elemzésbe. Bukarest, 1975. — *Nyelvelméleti tanulmányok*. Válogatta és az életrajzi jegyzeteket összeállította Péntek János és Teiszler Pál. Az előszót Teiszler Pál írta. Bukarest, 1975. — Péntek János—Szabó Zoltán—Teiszler Pál: *A nyelv világa*. Nyelvről, nyelvtudományról mindenkinek. Kolozsvár, 1972. — *Stilisztikai tanulmányok*. Válogatta és az utószót írta Murvai Olga. Bukarest, 1976. — Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk művelése*. Válogatott tanulmányok, cikkek I. Bukarest, 1970. — Uő.: *A szó és az ember*. Válogatott tanulmányok, cikkek II. Bukarest, 1971. — Uő.: *Nyelv és múlt*. Válogatott tanulmányok, cikkek III. Bukarest, 1972. — Szabó Zoltán: *Kis magyar stílustörténet*. Bukarest, 1970. — *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Szerkesztette Szabó Zoltán. Bukarest, 1976.